
„A hitem megtartó erő a legkétségbeejtőbb helyzetben...” A katolikus egyház és a kommunizmus Kelet-Közép- Európában és a Szovjetunióban

Mindszenty József bíborosnak, Magyarország utolsó hercegprímásának 1946 májusában elmondott szavai – „*A hitem megtartó erő a legkétségbeejtőbb helyzetben...*” – tömör és velős összefoglalását adják annak a helytállásnak, amely az 1945 és 1990 között szovjet befolyás alá került államok papságát, szerzeteseit és híveit jellemezte a kommunizmus évtizedeiben. Ennek a példaértékű kitartásnak és elhűségnek állít emléket az a könyv, amelyet 2016. április 21-én, teltházas rendezvény keretében mutattak be Rómában, a Pápai Gergely Egyetemen (Università Pontificia Gregoriana). A *La Chiesa Cattolica e il comunismo in Europa Centro-Orientale e in Unione Sovietica* címet viselő, csaknem 800 oldalas kötet eredetileg egyháztörténeti tankönyvnek készült, amint azt a felépítése is érzékelteti.

A tanulmánykötet vitathatatlanul sokrétűbb, mint a többnyire statisztikai adatokra, pusztán tényekre szorító tankönyvek. Ezt már az is sejtetni engedi, hogy a tanulmányok sorát *Miloslav Vlk* bíboros előszava (9–12. o.) nyitja, aki a szocialista érárt követően, 1991–2000 között Prága érseke volt. Vlk, nagyon helyesen, úgy véli, hogy a könyv – amely a kommunizmus bukása után éppen 25 évvel készült el – nemcsak tudományos mű, hanem egyúttal a katolikus egyház üldöztetésének és tagjai hősi helytállásának története, melynek a rendelkezésre álló dokumentumok és az események átélőinek emlékei egyaránt forrásai. A bíboros hangsúlyozza, hogy a szovjet mintára szerveződő kommunizmus mellett a német náciizmus is korlátozta az alapvető emberi jogokat és a szabadságot. Az 1945 után Kelet-Közép-Európa térségében is hatalomra került kommunista rendszer az egyházat első számú ellenségének tekintette, ezért minden téren korlátozni igyekezett a tevékenységét, amit legkevésbé Lengyelország, Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) esetében sikerült véghez vinnie.

A kötet két nagy egységet foglal magában, amelyek közül az első, terjedelmesebb fejezet a II. világháborút követően, 1945 után szovjet befolyás alá került országok katolikus egyházainak helyzetét taglalja, a második, jóval rövidebb rész pedig az egykori Szovjetunió tagállamaira koncentrál. Ezeket megelőzően a kötet szerkesztője, *Jan Mikrut*, a Gregoriana Egyetem tanára rövid bevezetőben (13–25. o.) vázolja fel azokat a történelmi eseményeket, amelyek a szocialista tömb kialakulásához vezettek. A szerkesztő meglátása szerint az egyház azért jelentett szálkát a kommunista kormányok szemében, mert a kommunizmus saját magát, azaz a marxista-leninista ideológiát kívánta vallássá tenni.

A könyvben tárgyalt államok egyháztörténeti szempontból is két csoportra oszthatóak – szovjet befolyás alá került országokra és a Szovjetunió tagállamaira –, ahogyan azt a kötet felosztása is mutatja. Az első csoportban Albánia, Bulgária, Csehszlovákia (Csehország és Szlovákia), Jugoszlávia (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, és Szlovénia) Kelet-Németország, Lengyelország, Magyarország és Románia kapott helyet, a másodikban pedig az ázsiai köztársaságok (Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tadzsisztán), a Baltikum (Észtország, Lettország, Litvánia), Belorusszia, a Kaukázus, Kazahsztán, Moldávia és Ukrajna került terítékre. A sokszínű palettán való eligazodást segíti, hogy a tanulmányok többnyire azonos felépítésűek, feltehetően előre megadott szempontok alapján készültek el. Ezenkívül segítséget nyújt az olvasóknak a kötet végén található személy- és helységnév-mutató (767–797. o.).

Tankönyvről lévén szó, a szerzők hangsúlyt fektettek a katolikus egyház helyzetének történelmi keretbe ágyazására, bemutatva a kommunista kormányok hatalomra kerülésének körülményeit. A Szovjetunió tagállamaiban a rezsim adott volt, Kelet-Közép-Európában azonban ki kellett építeni a szocialista berendezkedést, ami az országok mindegyikében 1945 és 1948 között ment végbe. A katolikus egyház likvidálására irányuló kísérletek hasonló tendenciát mutattak a kelet-közép-európai országok és a Szovjetunióba integrált államok esetében egyaránt. A kommunista kormányok mindenütt a rezsim ellenségeivé nyilvánították az egyházat és tagjait, majd megkezdték a katolikus intézmények, egyesületek, könyv- és folyóiratterjesztő kiadók felszámolását, valamint a földreform ürügyén zár alá vették az egyházi javadalmakat is. Ezen túl a kommunizmus – amely saját szellemében kívánta nevelni az ifjúságot – különös gondot fordított a hitoktatás korlátozására. A katolikus sajtóorgánumok jelentős része tiltólistára került, és az egyházi rádióadásokat is betiltották, elvágvá ezzel az egyház által biztosított tömegkommunikációs csatornákat. A miséket rendszeresen látogató híveket ugyancsak megfigyelésnek vetették alá.

A kommunista kormányoknak volt még egy fegyverük, amelyre e kötet megjelenése előtt kevésbé helyezett hangsúlyt a történetírás. Ez pedig a vallási színezetű – de valójában a kormányoknak alárendelt – szervezetek létrehozása volt, amelyek a papok egy részében azt a látszatot keltették, hogy ezek tagjaiként tovább folytathatják a korábbi munkájukat. Ez természetesen korántsem volt így, hiszen az ilyen szervezetekbe belépő papokat – bizonyos privilégiumok fejében – a materialista tanok elismerésére kényszerítették, ami maga után vonta a Szentszék és a papság többi részének ellenzését. A kormányok hasonló módon próbálkoztak úgynevezett „állami papnevelő intézetek” létrehozásával is, amelyek a politikai elit által meghatározott tananyag alapján, azaz főként a marxista-leninista tanok mentén képezték a leendő papokat. Az ilyen képzésben részesült kispapokat az egyház nyilvánvalóan nem ismerte el, és nem engedélyezte számukra a papi hivatás gyakorlását. Ezekben az évtizedekben sokan döntöttek úgy, hogy külföldre, titokban készülnek fel a papi hivatásra.

A Szovjetunióba integrált államok voltaképpen két alkalommal szenvedték el a szovjet megszállást, és ezzel együtt az egyház üldözését is. Ezekben az országokban a kommunista rezsimet már a két világháború közötti időszakban, illetve a Molotov-Ribbentrop paktum aláírását (1939) követően bevezették, ami az egyház számára ugyanolyan következményekkel járt, mint a II. világháború utáni szovjetizálás. Számukra a Szovjetunió német okkupációja (1941–1944) csaknem fellélegzést jelentett, mert noha a náciizmus is antiklerikális volt, a katolikus egyházat tekintve olyan mértékű üldöztetés közel sem jellemezte ezt az időszakot, mint a szovjet uralom évtizedeit. A náci birodalom a zsidók likvidálását tűzte ki célul, de nem annyira vallási felekezetként, mintsem fajként kezelte és üldözte őket.

Ezek azok az irányvonalak, amelyek a kötetben szereplő tanulmányok mindegyikében felbukkannak. Az események nagyjából időben is egyezést mutatnak az egyes területeken. A katolikus egyház helyzete a sztálinizmus idején (1945–1953) volt a legnehezebb, ezek voltak az üldöztetés évei. Nagyjából a II. vatikáni zsinat (1962–1965) kezdetéig tartott az az időszak, amikor a kormányok az említett ál-vallási szervezetek és szemináriumok, illetve az úgynevezett „nemzeti egyházak” létrehozásával próbálkoztak. A II. vatikáni zsinat vitathatatlanul elindította az enyhülés folyamatát, amelyen az Agostino Casaroli bíboros nevéhez fűződő vatikáni keleti politika („ost-politik”, eredetileg Willy Brandt német kancellár politikája, amely a keleti blokk országaival való kapcsolatfelvételt célozta – H. P.) sokat lendített. Casaroli igyekezett a keleti blokk országaiban feltérképezni az egyház körülményeit, és elősegíteni az államok és az egyház közeledését. A térség egyik

államából, Lengyelországból származó II. János Pál pápasága is javított a helyzeten, amelynek normalizálódása a rendszerváltozást (1989–1990) követően ment végbe.

A közös momentumok mellett a szerzők természetesen jelentős szerepet szánnak az általuk bemutatott állam – mely többnyire a szülőhazájuk – sajátosságainak. A könyv először a kelet-közép-európai államokat veszi sorra.

Az 1939-ben olasz, majd 1943-ban német megszállás alá került *Albániában* (szerző: *Joseph Ritho Mwaniki*, 27–62. o.) a kommunista berendezkedést az antifasisztákat tömörítő Demokratikus Front nevű párt vezetője, Enver Hoxha építette ki. Hoxha egyetértett azzal a marx-lenini tannal, miszerint a vallás és a kommunizmus mind elméletben, mind gyakorlati síkon összeegyeztethetetlenek, így az egyházi személyeket számos atrocitás érte. Hoxha kísérletet tett arra is, hogy egy Rómától független, a kormány szolgálatában álló nemzeti egyházat hozzon létre. A püspökök ezt visszatartózták még a letartóztatásuk, és halálra kínzásuk árán is. Albánia specifikumának tekinthető a „Kulturális Forradalom” nevű mozgalom, amely arra irányult, hogy megsemmisítsen minden olyan kultúrát, ami nem kapcsolódik a marxista-leninista eszmékhez. Ennek érdekében Hoxha olyan ünnepeket is eltörölt, mint a karácsony vagy a húsvét, s helyettük nemzeti ünnepeket vezetett be. Célja ezzel az ateizmus vallássá tétele volt.

A hatalomátvétel módját tekintve hasonló volt a helyzet *Jugoszláviában* (277–410. o.) is, ahol a kommunista mozgalom voltaképpen *Horvátország* (*Jure Krišto*, 327–386. o.) területéről indult. Az Ante Pavelić által vezetett Usztasa Mozgalom (Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija, Horvát Felkelők Forradalmi Szervezete) ellen léptek akcióba a Josip Broz Tito-vezette partizánok, akik fokozatosan átvették a hatalmat és kiépítették a kommunista berendezkedést. Ezt követően megkezdődtek a papok elleni kirakatpercek, amelyek között a legismertebb az 1998-ban boldoggá avatott Alojzije Stepinac zágrábi püspök esete. Őt 1952-ben XII. Pius pápa bíborossá választotta, aminek eredményeképp a kommunista kormány az egyház egészét az Usztasával való együttműködés vádjá alá helyezte. A Független Horvát Állam része volt *Bosznia-Hercegovina* (*Tomo Vukšić*, 277–325. o.) is. Itt a katolikusokat már a háború alatt üldözték a partizánok, mivel korábban a katolikus klérus autonómiára törekedett Jugoszlávián belül, így a kommunisták a papságot tették felelőssé az állam széthullásáért. A háborút követően tüstént bezárták az egyházi iskolákat, intézményeket is. Mindazonáltal – nagyrészt a ferencesek által létrehozott „Jó Pásztor” nevű szervezetnek köszönhetően – Bosznia-Hercegovinában a kommunista éra nem tudta megingatni a papság és a hívek kapcsolatát. *Szlovéniában*

(*Tamara Griesser-Pečar*, 387–410. o.) a hívek jelentős száma – a lakosság 82,2 százaléka katolikusnak vallotta magát – miatt lehetetlennek bizonyult a katolikus egyház likvidálása, hiába próbálkoztak a politikusok a papságot befeketíteni a hívek előtt. Nem hozott a kommunisták számára kedvező fordulatot az sem, hogy 1946. január 21-én a jugoszláv alkotmány kimondta az állam és az egyház különválását, amivel a papságot tulajdonképpen kizárták a politikai életből.

Bulgáriában (*Antonio Cascone*, 63–77. o.) sajátos az iskolákra vonatkozó, 1948. augusztus 3-án kelt rendelet tartalma, amely a tanárokat a kommunista pedagógiai elvek elfogadására kényszerítette. Eszerint a tanítás során tilos volt szót ejteni természetfeletti lény létezéséről és a lélek halhatatlanságáról, és betiltották a hitoktatást, valamint a morális tanokat tartalmazó ismeretanyagot is. Kötelezővé tették ellenben a darwinizmust és a marxista tanokat. A pedagógusok visszautasították az aláírást, ami büntetést vont maga után.

Csehszlovákia esetében a kötetben külön került szóba *Csehország* (*Jan Mikrut*, 79–156. o.) és *Szlovákia* (*Peter Olexák*, 157–192. o.) esete. *Csehországban* már a két világháború között felütötte fejét a katolikus-ellenes propaganda, amihez hozzájárul az is, hogy a cseh-szentszéki kapcsolatok – az 1400-as években jelentkező huszitizmusnak is köszönhetően – nem tekinthetők hagyományosan jónak. A propaganda következményeként már a kommunista éra előtt létrejött egy mintegy 300 papból álló csoport, amely önálló, cseh nemzeti egyház létrehozását szorgalmazta, és a kormány is alapított egyházi szervezetet „*Actio Catholica*” (Katolikus Akció) néven. 1953. január 1-jén törvény született „az ifjúság védelmében”, amelynek értelmében a nem marxista szellemű környezetben élő gyermekek nevelését az állam átvállalhatta. *Szlovákiában* Eduard Beneš jóváhagyásával és részvételével ment végbe a kommunista hatalomátvétel, melyet követően azonnal megkezdődött a papok gulágokba történő internálása. Ennek oka, hogy a szlovák kommunisták a katolikusokat tették felelőssé az Első Csehszlovák Köztársaság felbomlásáért, mivel a függetlenné vált Szlovákia elnöke, Josef Tiso katolikus pap volt. Bár Szlovákiában is nagy számban tartóztatták le, illetve hurcolták el a papokat, itt mégis fontosabbnak tartották az egyház megfigyelését, amelyre speciális ügynökséget állítottak fel 1949 tavaszán.

Romániában (*Tempfli Imre*, 489–536. o.) a kommunista kormány, hasonlóan Csehszlovákiához, ugyancsak egy „Katolikus Akció” nevű kormány szervezet létrehozásával kívánta saját céljai szolgálatába állítani az egyházat. Emellett az ifjúság ateista szellemű nevelésére is hangsúlyt fektetett. Az 1948. április 13-án aláírt alkotmány kimondta a párt teljhatalmát

és korlátozta a vallási intézmények szabad véleménynyilvánítását. A katolikus egyházat ugyanis a „népi demokrácia egyetlen szervezett akadályának” (501. o.) minősítették, amit erőteljes sajtókampánnyal igyekeztek a romániai népeességben is táplálni. Mindehhez hamarosan etnikai üldözés is társult, miután 1957-ben a magyarokat „revizionista ellenforradalmároknak”, Márton Áron gyulafehérvári püspököt pedig „felbújtónak” minősítette a román kormány.

Miként a könyv bevezetőjében is utalás történik rá, a Német Demokratikus Köztársaságban, Lengyelországban és Magyarországon a környező államokénál jobbnak bizonyult a katolikus egyház helyzete. *Kelet-Németországban* (Jan Mikrut, 227–276. o.) az egyház többnyire képes volt alkalmazkodni a politikai változásokhoz, ami biztosította számára a fennmaradást. Az NDK-ban a katolikusok kisebbséget alkottak és szórványokban éltek, ezért nem jelentettek a többi állam katolikusaihoz mérhető veszélyforrást a kommunisták számára. Ugyanakkor – a náciizmus okozta sokk végett – a német társadalom nagy része szimpatizált az egyházzal, amely függetleníteni tudta magát Adolf Hitler eszméitől. Az egyházi élet a körülményekhez képest szinte zavartalanul működhetett. A legfőbb ellentétet a kormánnyal a „Jugendweihe” ünnepe okozta, amely a kamaszkorból a felnőttkorba lépő fiatalok szertartása volt, magában foglalva egy eskütételt a szocialista tanokra. Ezt a ceremóniát a katolikusok természetesen elítélték.

Magyarországon (Somorjai Ádám OSB, 569–597. o.) a kommunizmus nem volt ismeretlen fogalom 1945 előtt sem, miután az országnak a Tanácsköztársaság (1919. március 21–augusztus 1.) jóvoltából már volt része a proletárdiktatúrában. A Horthy-rendszer idején virágzott a katolicizmus, amit a nagyszámú katolikus periodika és az ifjúsági körök (KALOT, KALÁSZ) léte is bizonyít. A kommunista rezsim hatalomra kerülését (1948) követően azonban megkezdődött az egyházi intézmények állami tulajdonba vétele és a letartóztatással végződő kirakatperek, amelyek között Mindszenty József ügyén túl a kalocsai érsek, Grósz József pere a legismertebb. Magyarország esetében sajátosság, hogy mindmáig nem született magyar–szentszéki konkordátum, csak a főkegyúri jog kérdését szabályozta az úgynevezett „intesa semplice” (1927. május 10.). A Szentszék kinevezési jogát az 1964. szeptember 15-én aláírt részmegállapodás ismerte el. Somorjai Ádám tanulmányát illetően kiemelendő, hogy – a többi szerzővel szemben – nemcsak felsorolja, hanem táblázatba is foglalja a statisztikai adatokat, ami egy tankönyv esetében rendkívüli segítséget jelent az olvasók, diákok számára.

A katolikus egyház működése *Lengyelországban* (Albert Warso, 411–487. o.) sem szenvedett olyan mértékű csorbát, mint a szocialista tömb or-

szágainak többségében. A II. világháborút követően visszatért az 1939-ben kezdődő német megszállás idején távozásra kényszerített August Hlond prímás, aki új egyházszervezetet alakított ki. Noha 1948 és 1956 között Lengyelországban is üldözték az egyházat, nem számolták fel teljesen az egyházi intézményeket sem, bár természetesen korlátozták a funkciójukat. Csökkentett számban a papképző szemináriumok is működhettek. Mindez az 1950. április 14-én aláírt „modus vivendi” eredménye volt, amelyben a püspöki kar vállalta, hogy az egyház tiszteletben tartja az állami törvényeket a hitoktatás, a teológiai kar, a könyvkiadás és a sajtó működésének engedélyezéséért cserébe. Władysław Gomułka párttitkári kinevezése (1956. október) további engedményeket eredményezett a kormány részéről. Ez azonban csak egyfajta „puhító” taktika része volt, és 1958-ban tovább folytatódott az egyházüldözés, amelyhez hamarosan ateista propaganda is társult. A II. vatikáni zsinat éveiben Lengyelországban is javulásnak indult a helyzet. 1978-ban Karol Wojtyła személyében lengyel származású pápát választottak, II. János Pál néven, aminek eredményeképp a kormány igyekezett konszolidált viszonyt kialakítani a Szentszékkal.

A könyv a görögkatolikus egyház viszontagságainak is emléket állít, amelynek hívei a tárgyalt országok közül (Cseh)szlovákiában, Romániában, és Ukrajnában voltak jelen nagyobb számban. Az ő helyzetüket a könyv külön tanulmányokban taglalja. 1945 és 1990 között a görögkatolikus felekezetet a „szláv egyháznak” tartott ortodox egyházba kívánta integrálni a kommunista kormányzat, ezért képviselői még a latin szertartású katolikusoknál is nagyobb üldöztetésnek voltak kitéve.

Szlovákiában (Peter Šturák, 193–226. o.) a kormány előre felépített terv alapján igyekezett likvidálni a görögkatolikus egyházat. Papjait szigorú megfigyelés alá helyezték. Šturák kiemeli tanulmányában a korszak két eperjesi püspöke, Pavol Peter Gojdič és Vasil Hopko bebörtönzését, részletezve életútjukat. Közben a csehszlovákiai ortodoxok hivatalos lapja, a Svetlo (Fény) erőteljes kampányt folytatott a Szentszék ellen is.

Romániában (Soica Sergiu, 537–568. o.) már az I. világháborút követően megkezdődtek a görögkatolikus egyháznak az ortodoxba történő beolvasztására irányuló kísérletek. A kommunista kormány az erre késznek bizonyuló Emil Iugát tette meg a romániai görögkatolikus egyház vezetőjévé, aki később át is tért az ortodox hitre. Az 1948-as alkotmány keményen sújtotta az összes vallási felekezetet, miután kimondta, hogy semmilyen vallási intézményt, kongregációt, vagy egyesületet nem tarthatnak fenn az egyházak, s vallási képzést csak olyan intézetekben lehet szerezni, amelyek az állam ellenőrzése alatt állnak. Ezt követően a görögkatolikus papokat

szinte kivétel nélkül börtönbe vetették, főként a Maniu-gárdistákkal való együttműködés vádjá alapján.

Az időszakban a Szovjetunió egyik tagállamát képező *Ukrajnában* (Włodzimierz Osadczy, 699–713. o.) ugyancsak nehéz volt a görögkatolikus egyház helyzete, mivel a szovjetek – csakúgy, mint korábban a cári Oroszország is – automatikusan az ortodox egyház részeként kezelték a bizánci szertartású katolikusokat. Ennek ellenére Lvov (Lemberg) érseke, Andrej Šeptyckyj sikerrel létrehozta Galícia területén a görögkatolikus egyházszervezetet. A német megszállást (1941) követően Šeptyckyj a független Ukrajna kikiáltása mellett foglalt állást, és az ukránok bíztak abban, hogy Hitler lehetővé fogja tenni ezt számukra. Šeptyckyj esete azért említésre méltó, mert ő volt a térség egyetlen olyan katolikus püspöke, aki együttműködött a nácikkal, egészen addig, amíg nem vált nyilvánvalóvá számára a koncentrációs táborokba deportált zsidók sorsa, akiket igyekezett megmenteni a haláltól.

Ukrajna területén római katolikusok is éltek (Roman Dzwonkowski, 683–698. o.), akikre szintén megpróbáltatások hosszú sora várt. Sajátosságának számított Ukrajnában, hogy a gyermekek részvétele a templomi szertartásokon a celebráló pap megbüntetését – általában bebörtönzését – vonta maga után. Az 1950-es években a katolikus papság megkísérelte a vallási intézmények helyreállítását, ám a hatóságok minden eszközzel igyekeztek megakadályozni ezt. Ennek ellenére az ukrán népet nagyfokú vallási aktivitás jellemezte ezekben az esztendőekben is. Miután nyilvánvalóvá vált a kormány azon törekvése, hogy a görögkatolikusokat az ortodox egyházba olvassza, a keleti rítusú hívők is gyakran fordultak a római katolikus papsághoz az ortodoxok helyett.

A Szovjetunió – a Molotov-Ribbentrop paktumnak köszönhetően – magába olvasztotta a balti államokat – Észtország, Lettország, Litvánia – is. *Észtországban* (Roman Dzwonowski, 599–603. o.) a katolikusok a vallási felekezetek arányát tekintve a negyedik helyet foglalták el az ortodoxok, az evangélikusok és a baptisták mögött. Miután az állam a Szovjetunió részévé vált, azonnal bezárták a Tartui Egyetem teológiai karát, az egyházi intézményeket és a katolikus könyvkiadókat. A templomok fenntartására a kormány olyan mértékű adót vetett ki, amelyet lehetetlen volt megfizetni. Észtország esetében az egyházüldözés sikeresnek tekinthető, ugyanis mai adatok alapján a lakosság többsége semmilyen felekezethez tartozónak nem vallja magát.

Lettországban (Andris Priede, 605–622. o.) a szovjet megszállók már 1940-ben megkezdték az egyházi javadalmak kisajátítását a földreform

végrehajtására való hivatkozással, majd az iskolákat is államosították. A rigai papképző szeminárium működése érdekében az egyház folytatott tárgyalásokat a kormánnyal, ám ezek csak ideiglenes eredményhez vezettek, s 1951-ben ezt az intézményt is bezárták. Mivel a szovjet törvénykezés értelmében az államalakulat területén található összes ingó és ingatlan vagyon a „népé” – azaz az államé és a kommunista kormányé – volt, a politikai elit könnyűszerrel zár alá vette a parókiák épületeit is.

Litvániában (Irena Vaidvilaitė, 623–655. o.) az egyházi struktúra az 1925-ben aláírt lengyel–szentszéki konkordátum alapján épült ki, a lakosság mintegy 84 százaléka tartozott a katolikus egyházhoz. 1940-ben a szovjet kormány erőszakos akcióba kezdett a katolikus egyház felszámolása érdekében, ami ellen a püspöki kar 1941-ben memorandumban tiltakozott. Az 1941 és 1945 közötti német megszállás után a visszatérő szovjetek inkább a fokozatosság elvén igyekeztek elérni az egyház – és vele együtt a litván nemzeti kultúra – felszámolását. A katolikus egyház helyzete csak 1991-ben, Litvánia függetlenségének elismerésével stabilizálódott.

Belorussziában (Roman Dzwonkowski, 655–669. o.) 1945-ben vezették be azokat az 1920-as években lefektetett szovjet rendelkezéseket, amelyek az egyházat az állami hatóságoknak rendelték alá. Ez a gyakorlatban az egyházi intézmények és a szerzetesrendek felszámolását jelentette. Az oktatás is állami kezelés alá került, és a 18 év alattiak hitoktatása szigorúan tilos volt. A klérus tagjai közül sokakat Szibériába száműztek, vagy megöltek. Sztálin halála után ugyan mérséklődtek az egyházellenes intézkedések, de ettől függetlenül a keresztény ideológia továbbra sem fért össze a kommunista tanokkal, így a vallásüldözés a korábbi gyakorlat szerint folytatódott. Ilyen körülmények között a vallásgyakorlás titokban, katakomba-szerűen folyt egészen a Szovjetunió felbomlásáig.

A Prut és a Dnyeszter folyók között fekvő terület, amelyet a szovjetek Besszarábiaként ismertek, 1944-ben vált *Moldávia (Petru Ciobanu, 671–681. o.)* néven a Szovjetunió részévé. Az egyetlen katolikus pap a területen Nicolae Sczzurek volt, akinek a hatóságok csak saját parókiájában engedték meg a lelkipásztori feladatok ellátását. Ily módon a kommunisták könnyen tudtak elnyomó intézkedéseket alkalmazni a katolikus hívekkel szemben. A liturgiák minden formája, egészen 1989-ig, tilos volt Moldáviában. Ez azonban nem ejtett csorbát a katolikusok hitén, amely az elnyomás éveiben csak még erősebbé vált.

Az Ázsiai Köztársaságok (Roman Dzwonkowski, 715–720. o.) közé Kirgizisztán, Üzbegisztán, és Tadzsikisztán tartozik, amelyek már a XIX. században a cári Oroszország részévé váltak. E kisebb népcsoportok körében a

katolikusok diaszpóráként éltek. Kirgizisztánban az első katolikusok német és lengyel kolóniák tagjai voltak, akik a XIX. század folyamán telepedtek le ezen a vidéken. Mivel kezdettől kisebbségi közösséget alkottak, csoportjukat fenn tudták tartani a kommunista időszak viszontagságai között is. Üzbegisztánban ezzel szemben a katolicizmusnak az antikvitásig visszanyúló gyökerei vannak, azonban szervezett egyházi struktúra csak a XIX. század folyamán alakult ki a területen, lengyel telepeseknek köszönhetően. A szovjet rezsim egyházellenes intézkedései itt főleg a hívőket sújtották. Tadzsikisztánban az 1940-es években honosodott meg a katolikus vallás, a XX. század folyamán deportált lengyel, ukrainai német, ukrán és litván csoportok által. Mivel ezen a vidéken a katolikus hit gyakorlása mikroközösségi szinten, főleg családokon belül volt jellemző, a vallási élet fennmaradt a szovjet megszállás éveiben is.

A *Kaukázuson* (Roman Dzwonkowski, 721–726. o.) a VI. század környékén terjedt el a katolicizmus a szerzeteseknek – elsősorban a ferenceseknek, a Domonkos-rendieknek és a jezsuitáknak – köszönhetően. A terület 1927-ben vált a szovjet birodalom részévé, és tüstént megkezdődtek a katolikus egyházat sújtó elnyomó intézkedések. Tömegessé vált a papok lágerrekbe hurcolása, esetenként meggyilkolása, és a kormányzervek tiltották a nyilvános vallásgyakorlást. A családokon belül azonban jelentős maradt a hitélet, és az emberek magánházakban összegyűlve gyakorolták a hitüket, ami ennek köszönhetően mindmáig meghatározó a Kaukázus térségében.

Kazahsztánban (Natalia Rykowska, 727–757. o.) még ennél is korábban, a II–III. század környékére tehető a keresztény hit meghonosodása. A könyvben tárgyalt államok közül ez a terület került legkorábban – a XVIII. században – orosz megszállás alá. A XIX. század folyamán azonban sok katolikus vallású embert száműztek erre a vidékre, aminek köszönhetően megkezdődhetett a plébániai hálózat kiépítése. A kommunisták egyházellenes akciója következtében a II. világháború után a hívők gyakorlatilag pap nélkül maradtak, s ez a helyzet csak Sztálin halálát követően változott. 1954-ben Władysław Bukowiński szabadult a lágerből, és úgy döntött, Kazahsztánban marad, és itt teljesít lelkipásztori szolgálatot. Abban, hogy a térségben a hit túlélte a vallásüldözés éveit, Bukowiński segítségére voltak a hívek, akik katolikus közösséget szerveztek.

Mindent egybevetve, az úttörő jellegű kötet rendkívüli őszinteséggel szól olyan eseményekről, amelyek sokáig szinte tabutémának számítottak Közép-Kelet-Európa térségében. Az őszinteséghez két tényező járul hozzá. Egyfelől maguk a szerzők többnyire (legalábbis részben) átérték az eseményeket, másfelől pedig főként a korszak fő szereplőinek hagyatékára, visz-

szaemlékezéseire támaszkodtak a munka során, amennyiben ezek az adott országban fennmaradtak. Dicséretes a szerkesztő munkája is, amivel egy-ségbe fűzte a tanulmányokat. Ehhez nem annyira a földrajzi elhelyezkedés szerint logikusnak tekinthető sorrend járul hozzá, mint inkább az, hogy a szerzők előre kigondolt koncepció alapján dolgoztak, megadott szempontok alapján ismertetve a katolikus egyház viszonyait az adott területen. Terjedelmüket tekintve az írások nem arányosak. Míg némelyik tanulmány 80 oldalas, addig vannak, amelyek csak 5–6 oldalra terjednek ki. Általában véve, a Szovjetunió tagállamairól szólóak rövidebbek.

A tanulmányok – a tudományosságon túl – történetfilozófiai kérdéseket is felvetnek az olvasókban. Ez korántsem jelenti azt, hogy eszmetörténeti írásokról van szó, azonban az eseményeket és a bemutatott papi életutakat olyan megvilágításban tárgyalják, amik elgondolkodtatják az olvasót a kommunista ideológiáról, és segítenek annak megértésében. Ezzel együtt rávilágítanak arra is, hogy az igazi hit megingathatatlan. Ezt a momentumot a későbbiekben bővebben kifejtik majd, ugyanis az ősz folyamán várható a kötet második része, amely a tárgyalt országok vértanúinak, hitvallóinak rövid életrajzait fogja tartalmazni. Végezetül, a könyv érdeme az is, hogy az ábrázolt életutak példát mutatnak a kitartásból és az elvhűségből, amely – sajnálatos módon – napjainkban kiveszőben van az emberiség értékrend-jéből.

Jan Mikrut (szerk.): *La Chiesa Cattolica e il comunismo in Europa Centro-Orientale e in Unione Sovietica*. (A katolikus egyház és a kommunizmus Kelet-Közép-Európában és a Szovjetunióban) Verona, Gabrielli Editore 2016. 797 o.

Hamerli Petra